

“BANA ARZ OLUNDU” KALIBIYLA RİVÂYET EDİLEN HADİSLER VE ANLAMI

Doç. Dr. Selçuk COŞKUN*

ÖZET

Hz. Peygamber bazı hadislerinde “bana arz olundu” şeklinde bir ifade kullanmaktadır. Bu çalışmada, genel olarak arzın ne anlama geldiği açıklandıktan sonra, “bana arz olundu” ifadesinin geçtiği hadisler verilmiştir. Güvenilir hadis kaynaklarında geçen ve söz konusu ifadeyi ihtiva eden hadisler; rüyada, uyanırken ve durumu belli olmayan arz olayları şeklinde tasnif edilmiş, her başlık kendi arasında yeniden kısımlara ayrılmıştır. Bu hadisler verilirken, gerek rivayet farklılıkları, gerekse şârihlerin yorumları müvacehesinde “bana arz olundu” ifadesinin ne anlama geldiği değerlendirilmiştir. Buna göre tamamı merfû’ olan söz konusu hadislerde geçen “arz”ın, görsel bir sunum olduğu tespit edilmiş, ancak bu sunumun kaynağı ve menşei meselesi bir başka çalışmaya bırakılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Muhammed, Hadis, Sünnet, Arz, Vahiy, İlham.

ABSTRACT

The hadith with the phrase “I was displayed “ and their meaning

Prophet Muhammed uses the phrase “I was displayed“ in some of his Hadith. In this study such hadith are presented following the discussion of what is meant by “being displayed” or “being presented” in general. The hadith with such a phrase that are cited in the reliable hadith sources are classified as being revealed when the Prophet was in a sleep, awake or in undetermined state. Each case is further subclassified. While such hadith are cited, the meaning of the phrase “I was displayed” is evaluated with respect to both the differences in narration and the interpretation of narrators. As a result, it is determined that the phrase of “being displayed” is a visual presentation, but the source and content of such presentation .is left to be a subject of a followup study.

Keywords: Prophet Muhammad, Hadith, Sunnah, Displaying, Revelation, Inspiration

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Giriş

Hz. Peygamber'in gaybla ilişkisi, bu ilişkinin varlığı ya da yokluğu, böyle bir ilişki söz konusu ise bunun geçmiş ve gelecekle bağlantısı, bu alanlardan hangisine dair gaybî bilgilerin kabul edilip hangisinin edilemeyeceği, tamamı kabul edilecekse nasıl bir anlam yükleneceği gibi konular eskiden beri tartışılmalıdır.

Eskiden beri tartışılan ve yukarıdaki alanla doğrudan irtibatlı bir diğer konu da; Rasûlullah'ın "vahiy" kaynaklı bilgisinin sınırlarıdır. Bu bilginin sadece Kur'ân'dan ibaret olup olmadığı, Kur'ân dışında vahiy kaynaklı bilgi varsa bunun nasıl tanınacağı, nelerden ibaret olduğu, delilleri vs. de bu alandaki tartışma konularından bazılarıdır.

Daha sahabe döneminde Hz. Peygamber'e sorulan bazı sorular ve sahabe'nin birtakım tavırları, onların vahyî bilgiyi gözetme konusunda hassas olduklarını göstermektedir. Tabiîn ve devam eden dönemlerde de söz konusu alanlarla ilgili yorumlar yapılmaya devam etmiştir.

Günümüzde de Hz. Peygamber'in vahiy ve gayb alanıyla olan irtibatı, çeşitli makale ve kitap tarzındaki çalışmaların konularını oluşturmuştur¹.

Söz konusu eserlere bakıldığında genelde, Hz. Peygamber'in gayb bilgisinin kaynağının vahiy olup olmadığının araştırıldığı ve bu konu temellendirilirken Kur'ân merkezli düşünüldüğü görülmektedir. Bu çalışmalarda, Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında vahyî bilgi alabileceğini iddia edenlerin delil olarak ileri sürdükleri âyetlerin, bu konuda delil olabilirliği tartışılmış, bunların delil olabilirliği ya tamamen veya kısmen reddedilme yoluna gidilmiş, hadislerden bu konuyla ilgili olanlar da, içerisinde "vahiy" kelimesi veya müştaklarının geçip geçmediğine bakılarak araştırılmış, hadis rivayetinin kaçınılmaz gerçeği olan, manen rivâyet ve râvî tasarrufları ön plana

¹ Meselâ bkz. Hatiboğlu, Mehmed Said, *Hz. Peygamber ve Kur'ân Dışı Vahiy*, Otto, Ankara 2009, 187s. ; Çelebi, İlyas, *İslam İnançında Gayb Problemi*, İfav, İstanbul 1996, 231s. ; Demirci, Muhsin, *Vahiy Gerçeği*, İfav, İstanbul 1996, 256s. ; Duman, Zeki, *Vahiy Gerçeği*, Fecr Yayınevi, Ankara 1997, 218s. ; Aslan, Abdulgaffar, *Kur'ân'da Vahiy*, Ankara Okulu, Ankara 2000, 296s. ; Ertürk, Mustafa, *Metin Tenkidi (Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği)*, Fecr Yayınevi, Ankara 2005, 346s. ; Polat, Selahattin, *Hadis Araştırmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul Tsz., ss.135-153; Erul, Bünyamin, "Hz. Peygamber'e Kur'ân Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivayetlerin Tahlil ve Tenkidi", *İslamiyat*, Cilt:1, Sayı:1, 1998, ss. 55-72; Keleş, Ahmet, "Sünnet-Vahiy İlişkisi", *Dicle Üniv. İF Dergisi*, I, 1999, ss.151-194; Sancaklı, Saffet, "Sünnet-Vahiy İlişkisi", *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt:34, Sayı:3, ss.53-70; W. Watt, *Modern Dünyada İslam Vahyi*, Çev. Mehmet Said Aydın, Ankara 1982, 180s.; Erdoğan, Mehmet, *Akı-Vahiy Dengesi Açısından Sünnet*, İfav, İstanbul 1995, 316s.

çekilerek, hadislerde geçen söz konusu kelimelerin, ya râvî tasarrufları sonucu veya manen rivayet sonucu meydana geldiği kanaati izhar edilerek, hadislerin bu gibi konularda delil olarak ileri sürülmesinin uygun olmadığı ifade edilmiştir.

Bu çalışmada, içerisinde “vahiy” kelimesi ve müştaklarının geçmediği, ancak Hz. Peygamber’in Kur’ân dışında vahyî veya gaybî bilgiye sahip olabileceğine delalet eden “bir ifade”nin geçtiği hadislerden bahsedilecektir. Daha önceki çalışmalarda ya hiç bahsedilmeyen veya sadece atıfta bulunulup geçilen “bana arz olundu” ibaresinin geçtiği hadisler, bu hadislerin hadis ilmi açısından durumu ve bu hadislere göre söz konusu ifadenin manası üzerinde durulacak, takip eden başka bir makalede de söz konusu hadislerin menşei üzerinde değerlendirmeler yapılacaktır.

1. Genel Olarak Arz’ın Anlamı

Lügatte; bir şeyin haline bakmak, bir büyük zata takdim etmek, sunmak, ref etmek, göstermek, bildirmek, izhâr etmek anlamlarına gelen² “Arada (عرض)” fiili, “alâ” harf-i cerri ile kullanıldığında; göstermek³, sunmak⁴ manalarında kullanılmaktadır. Bu çalışmada söz konusu fiilin “alâ” harf-i cerri ile kullanıldığı merfû hadisler ve anlamı araştırılacağı için, kelimenin bu kullanımı üzerinde durulacaktır.

Kur’ân-ı Kerîm’de bir çok âyette “arz (عرض)” kelimesi ve müştakları kullanılmaktadır. Bunlar içerisinde “arz” kelimesinin “ala” harf-i cerri ile kullanıldığı bir çok âyet de bulunmaktadır. Dolayısıyla “arz” kelimesinin “ala” harfi cerri ile kullanılması durumunda hangi anlama geldiğini tayinde, söz konusu âyetler, bunların mealleri ve tefsirleri önemli ipuçları sunacaktır.

“Arz” kelimesinin “alâ” harf-i cerri ile kullanıldığı bazı âyetlerde somut şeylerin arzından bahsedilmektedir. Meselâ; “İnsanların saf saf Rabblerine arz edilişleri”⁵, “hızlı koşan atların arz edilişi”⁶, “İnkâr edenlerin ateşe arz edilmeleri”⁷ olaylarından

² Ahmed b. Fâris, Ebu’l-Huseyn, *Mücmelü’l-Lüğa*, Thk. Züheyr Abdulmuhsin Sultan, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1986, 2.b., III, 659; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut 1990, VII, 166-167; Asım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, Bahriye Matbaası, 1305, II, 1266; Şemseddin Sâmî, *Kâmus-i Türkî*, İkdâm Matbaası, Dersââdet 1317, s. 932; Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1984, s.50.

³ El-Müncid fi’l-Lüğa, Dâru’l-Meşrik, Beyrut 1969, s.497; İbrahim Mustafa ve Diğerleri, el-Mu’cemu’l-Vasit, s. 593; Sarı, Mevlüt, el-Mevârid Arapça-Türkçe Lügat, Bahar Yayınları, İstanbul tsz., s.988.

⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut 1990, VII,167; Er-Râzî, Muhtârü’s-Sihâh, Mektebetü Lübnân, 1992, s.178;

⁵ 18.Kehf,48.

⁶ 38.Sa’d, 31

⁷ 46.Ahkâf, 20,34; 40.Ğâfir,46; 42.Şûra,45.

bahseden âyetlerde geçen “arz” kelimesi; “sunulma”⁸ “huzura çıkarılma”⁹, “gösterilme”¹⁰, şeklinde anlaşılmıştır.

Somut şeylerin arzı gibi görünen bu âyetlerde aslında soyut bir taraf da bulunmaktadır. Merhum Elmalılı; “O gün (Allah’a) arz olunursunuz”¹¹ mealindeki bir âyeti açıklarken şu ifadeleri kullanmaktadır: “O gün arz olunursunuz: Mahşerde Hakk’ın huzuru azametinde hisaba çekilirsiniz. Burada arz, hisabdan mecaz olup, bir hükümdara askerinin ahvalini görmesi için arz olunmalarına teşbih tarikiyle ifade olunmuştur. Bununla beraber dünyadaki arzlar gibi, zahiri bir geçitten ibaret olmadığı anlatılmak üzere şöyle buyrulur: Öyle arz olunursunuz ki, gizli bir haliniz kalmaz...”¹². Buna göre âyette, ilk anda anlaşıldığı gibi tamamen zahiri bir arz değil, insana gizli kalan bâtinî durumların da arzı/sunulması/gösterilmesi söz konusu edilmektedir.

“Arz” fiilinin “alâ” harf-i cerri ile kullanıldığı bazı âyetlerde ise mücerred/soyut şeylerin arzından bahsedilmektedir. Meselâ; “Emânet’in göklere, yere ve dağlara arzı”¹³ ile “Âdem’e öğretilen isimlerin meleklerle arzı”¹⁴ olaylarından bahseden âyetlerdeki “arz”; “sunma”¹⁵, “teklif etme”¹⁶, “arz etme”¹⁷ şeklinde anlaşılmıştır.

Mücerred şeylerin arzına örnek gösterilen “isimlerin arzı” olayını Elmalılı şöyle tefsir etmektedir: “İşte Allah Teâlâ Âdeme böyle Esmayı ta’lim etti. Ta’limden bir müddet sonra da bu isimlerin müsemmalarını yani delalet ettikleri zevâtı, melâikeye arz etti. Buradaki “hum” zamirinde bir dakîka-i lisaniye vardır ki lisanımızda bulunmaz. “arazahâ” denilmeyip, “arazahum” buyurulması, arz olunan şeylerin zevi’l-’ukûl olduğunu göstermekte zâhirdir. Ve esmayı takyid ettiren karine de budur... Ve böyle olmasına vakıanın Arza hubuttan mukaddem olması karine demektir, bu surette melâikeye arz, arzı hissî değil, arz-ı ilmî ve hakîki olur. Filvâki, isimlerin asıl medlûlâtı eşyanın suveri ilmiyesidir. Kelimelerin mevzuu lehi asıl bunlardır. Demekki âdeme evvelâ eşyaya ve bilhassa zürriyetine müteallık ilim ihsan edilmiş ve bundan

⁸ er-Râğib el-İsbehânî, *el-Müfredât*, Dâru Kahramân, İstanbul 1986, s. 494; Ateş, Süleyman, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meali*, Kılıç Kitabevi, Ankara 1977, s.298, 471.478, 503,505; İlgili âyet mealleri için ayrıca bkz., Heyet, *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, TDV, Ankara 1993.

⁹ Heyet, *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, TDV, s. 298.

¹⁰ Ateş, a.g.e, s.454

¹¹ 69.Hâkka,18.

¹² Elmalılı, a.g.e., VIII,5326.

¹³ 33.Ahzâb,72;

¹⁴ 2.Bakara 31

¹⁵ er-Râğib el-İsbehânî, *el-Müfredât*, Dâru Kahramân, İstanbul 1986, s.494; Ateş, a.g.e., s.5, 426,

¹⁶ Heyet, *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s. 426.

¹⁷ Heyet, *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s. 5.

başka bu malumata isim ve suveri lisanıye dahi talim buyurulmuştur. Melâikede olmayan da budur. Bunlar takdir edilmiş ve hubuttan sonra da Hz. Âdem bunların fiiliyatını arzda görmüştür¹⁸. Elmalılı'nın izahına göre, mücerred olan isimlerin arzı esnasında isimlerin delalet ettiği müsemmalar da gösterilmiş, böylece görsel bir sunum gerçekleşmiştir. İlk dönem müfessirlerinden el-Ferrâ (h.207)¹⁹ da benzer yorumlarda bulunmaktadır. el-Ahfeş (h.211) de el-Ferrâ'yı destekler mahiyette açıklama yapmaktadır. Ona göre "aradahum"un anlamı; "İsim sahiplerini onlara arz etti" demektir. Buna, takip eden ifade delalet etmektedir. Zira devam eden ifadede; "Şunların isimlerini bana haber verin" buyurulmakta²⁰ ve müsemmalar gösterilmektedir. Benzer yorumlar ez-Zeccâc tarafından da yapılmaktadır²¹

Bu âyetteki "arz"a Ebû Hayyân (745), "bir şeyin cihetini bilinceye kadar izhar etmek" anlamı vermiştir²². Daha sonra isimlerle neyin kast edildiği hakkında farklı görüşlere yer verdikten sonra, bunun isim-müsemma birlikteliği anlamına da gelebileceğini belirtmekte, İbn Mes'ûd'un; "Onları yarattı ve meleklere arz etti", görüşünün yanında, "Onları (isimleri) meleklere kalbinde şekillendirdi", "Onları zerrelere gibi arz etti" şeklindeki görüşleri de nakletmektedir²³.

İbn Aşûr ise özetle şunları söylemektedir: Bu âyette geçen "aradahum" ifadesi müsemmalar için kullanılır. Buna devam eden "Şunların isimlerini bana haber verin" ifadesi de delalet etmektedir. Çünkü isim, müsemma gerektirir. Çünkü isimler arz edilmez. Çünkü arz, gizli olan bir şeyi açığa çıkarmak, göstermek demektir. Buradan anlaşılıyor ki, arz edilen şeyler (ma'rûz) isimlerin delalet ettiği şeylerdir. Bu, ya; zatların suretlerinin arz edilmesiyle olur, ya da zatların arz edilmesiyle olur.... Bu âyette "hum" zamirinin kullanılması tağlib yoluyla. Çünkü arz edilenlerin en şerefli ve akıllı olanlardır²⁴.

İmâm el-Mâturîdî (h.333) ise özetle, "arz"ın; "ta'lim/öğretim" manasına geldiğini belirtmektedir. Bu durumda şu iki husustan biri olur: Ya, eşyayı bilmek hakikî

¹⁸ Elmalılı, a.g.e., I,311-312.

¹⁹ el-Ferrâ, Ebû Zekeriyya, *Meâni'l-Kur'ân*, Thk. Ahmed Yusuf Necâti- Muhammed Ali en-Neccâr, İntişârâtü Nâsır, Tahran Tsz., I,26.

²⁰ el-Ahfeş, Sa'îd İbn Mes'ade, *Me'âni'l-Kur'ân*, Thk. Abdu'l-Emîr Muhammed Emîn, Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1985, I, 219.

²¹ ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, Thk. Abdu'l-Celil, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1988, I,110-111.

²² Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Tefsiru'l-Bahri'l-Muhîr*, Thk. Âdil Ahmed-Ali Muhammed, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2001, I,285.

²³ Ebû Hayyân el-Endelüsî, a.g.e., I,294-296.

²⁴ İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Müessesetü't-Tarih, Beyrut 2000, I, 397-398.

ve zarurî olur. Sebepleri düşünme anında oluşan bilgi veya bakma anında ve gözü açma anında gözle idrakin vuku bulmasında olduğu gibi. Ya da, Allah'ın, murad ettiği şeyi kişinin bilmesini temin eden öğrenme filini yaratmasıyla olur²⁵.

Bu âyetin tefsirinden hareketle yapılan izahlara göre soyut şeylerin arzında da bir müşahede, başka bir ifadeyle zahirî bir yön söz konusu olmaktadır. Buna göre, somut görünen şeylerin arzından bahseden âyetlerde soyut bir yön bulunurken, soyut şeylerin arzından bahseden âyetlerde somut bir yön aranmaktadır. Bu arayışın nedeni, "arz"ın sunma, gösterme gibi, somut anlamlarda kullanılıyor olmasıdır. Zira bu kelimenin kullanıldığı yerlerde genelde, müşahhas bir durum, müşahedeye açık bir olgu gözlemlenmektedir. Müfessir ve mealcilerin söz konusu her iki çeşit âyetleri tercüme veya tefsir ederken kullandıkları ifadelerden de bu durum sezilmektedir.

Hadiste arz kelimesinin kullanımı ise, iki alanda ortaya çıkmaktadır: Hadis İlmî ve hadis metinleri.

Arz kelimesi, Hadis İlmînde kelime anlamıyla bağlantılı olarak; bazen, râvinin hocasına, onun hadîslerini okuyup sunması (arzu'l-kırâat)²⁶, bazen talebenin kitabını hocasına sunması (arzu'l-münâvele)²⁷, bazen istinsah edilen bir nüshanın asıl nüshaya sunulması (mu'âraza)²⁸ ve bazen de hadislerin Kur'an'a sunulması (arzu'l-hadîs ale'l-Kur'ân)²⁹ manalarında kullanılmaktadır.

Söz konusu kelimeye ve müştaklarına hadis metinlerinde de sıkça rastlanmaktadır. Bununla beraber içerisinde "uriza aleyye (عرض علي)" kalıp ifadesinin geçtiği hadisler ve bunların anlamı üzerinde fazla durulmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmada, söz konusu ifadelerin geçtiği hadislerden örnekler verilecek ve bu "arz"ın hangi anlamda kullanıldığı değerlendirilmeye çalışılacaktır.

²⁵ el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, Thk. Mecdî Bâsellum, Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, Beyrut 2005, I, 417-418.

²⁶ Bkz. er-Râmehurmuzî, Hasan b. Abdîrahman, *el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*, Thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, Dâru'l-Fîkr, 1984, 3.b., s. 423,424; es-Suyûtî, Celâluddîn, *Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takribî'n-Nevevî*, Thk. Ahmed, Ömer Hâşim, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut 1989, II, 12. Koçyiğit, Talat, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Rehber Yayıncılık, Ankara 1992, s. 41-42; Aydınli, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, Timaş, İst. 1987, s. 36.

²⁷ er-Râmehurmuzî, a.g.e., s. 436; es-Suyûtî, a.g.e, II, 44; Koçyiğit, a.g.e., s. 46; Aydınli, a.g.e., s. 36.

²⁸ Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi İlmî'r-Rivâye*, Thk. Ebû Abdillâh-İbrâhîm Hamdî, el-Mektebetü'l-İlmîyye, Medîne, Tsz. ss.237-241; el-A'zamî, Muhammed Mustafa, *Dirâsât fi'l-Hadîsi'n-Nebevi*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1992, II, 364 vd.

²⁹ es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Miftâhu'l-Cenne, el-Câmi'atu'l-İslâmîyye*, Medine 1399, 3.b., s.10; el-Beyhakî, Ahmed b. Huseyn, *el-Kırâatu Halfe'l-İmâm*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, Thk. Muhammed es-Sa'îd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut 1405, s. 203.

2. “Bana Arz olundu” İfadesinin Geçtiği Hadisler Bağlamında “Arz”ın Anlamı

Önce “urıza aleyye” ifadesinin yer aldığı hadisleri zikredip, daha sonra bu hadislerde geçen söz konusu ifadenin anlamı üzerinde durmak daha sistematik olabilirdi. Ancak manayla rivayet edilen hadislerde sıkça rastlanan lafız değişiklikleri, her değişik lafzın farklı bir anlam ifade etmesi gibi durumlar, söz konusu değerlendirmenin zikredilen hadisin hemen altında yapılmasını gerekli kılmaktadır. Zira önce hadisler verilir daha sonra sık sık bu hadislere atıfta bulunmak, çalışmada aşırı derecede tekrarın olmasına sebep olacaktır. Onun için hadisler verilirken, aynı anda hem lafız farklılıkları, hem şârihlerin hadislerde geçen “urıza aleyye” ifadesini nasıl yorumladıkları bir arada verilir tekrardan kaçınılmaya çalışılacaktır. Bu yapılırken, bir tasnif yapmak gerekecekti. Bu tasnif, ya “arz” olunan şeylere göre veya “arz” olunma durumuna göre olacaktır. Bu makalede her iki tasnif iç içe verilir, önce “arz” olunan şeylerin arz olunma durumlarına delalet eden başlıklar konulmuş, bu başlıklar altında ise arz olunan şeyler ve bunların anlamlarına ait değerlendirmeler, hadis değerlendirmeleriyle birlikte verilmiştir. Böylece hem hadisler, hem arz olunan şeyler, hem de söz konusu arz’ın manası hakkındaki görüşler tek başlık altında beraberce zikredilmiş olmaktadır.

2.1. Hz. Peygamber’e “Rüyada Arz”

a. Ümmetin Deniz Yoluyla Cihada Çıkacağına Arzı

Enes b. Mâlik’in Ümmü Haram’dan, naklettiğine göre; Rasûlullah Ümmü Haram’ın evinde, onun dizine başını koyarak uyumuş, biraz sonra gülererek uyanmıştı. Ümmü Haram³⁰ Rasûlullah’a, uykuda iken niçin güldüğünü sorunca; “Ümmetimden bir takım insanlar bana arz olundular ki... (نَاسٌ مِنْ أُمَّتِي عَرَضُوا عَلَيَّ...)” demiş ve rüyasında ümmetinin deniz araçları kullanarak Allah yolunda cihad edeceklerini gördüğünü ihtiva eden rüyasını anlatmıştı³¹.

³⁰ Ümmü Haram hakkında farklı bilgiler sunulmaktadır. Müslim’deki bir rivayette Ümmü Haram’ın Hz. Enes’in teyzesi olduğu (Müslim, İmâre, 162), diğer bir rivayette de aynı zamanda Übâde İbnu’s-Sâmit’in hanımı olduğu (Müslim, İmâre, 160), Müslim Şerhinde ise, olayın rüya olduğu, Ümmü Haram’ın Hz. Peygamber’in süt teyzesi olduğu, İbn Abdilberr’in görüşüne göre ise, Ümmü Haram’ın adının er-Rümeysâ ve el-Gumeysâ olduğu belirtilmektedir (İyâz b. Musa el-Yahsubî, *İkmâlu’l-Mü’lim bi-Fevâidü Müslim*, Thk: Muhammed Hasan Muhammed- Ahmed Ferîd Mezîdî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2006, VI,339-340). Tirmizî Şârihi İbnu’l-Arabî de Ümmü Haram’ın Rasûlullah’ın teyzesi olduğunu ifade etmekte (İbnu’l-Arabî el-Mâlikî, *Ânzatu’l-Ahvezî bi-Şerhi Sahihî’t-Tirmizî*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut Tsz.VII,146.)

³¹ Buhârî, Cihâd, 3 (III,201); Müslim, İmâre, 160 (III,1518), 162 (III,1519); Ahmed b. Hanbel, VI, 361, 423; Tirmizî, Fezâilu’l-Cihâd, 15 (IV,153); Muvatta, Cihâd, 39 (II,464)

Müslim'in Enes b. Mâlik'ten naklettiği başka bir rivâyette; "Ümmetimden bir topluluk bana gösterildi...(أُرِيْتُ قَوْمًا مِنْ أُمَّتِي)" ifadesi, önceki hadisteki "Ümmetimden bir takım insanlar bana arz olundular" ifadesi yerinde kullanılmıştır³².

Hadisin şerhlerinde "urıza aleyye" ifadesiyle ilgili özel bir açıklama bulunmamaktadır. Meselâ Tirmizî Şârihi İbnu'l-Arabî, Hz. Peygamber'in, ümmetinin deniz yoluyla seferlere çıkıp cihad edeceklerini rüyasında görmesinin onu sevindirdiği anlamına geldiğini ve bu yüzden güldüğünü belirtmekte "urıza aleyye" ile ilgili olarak başka bir açıklamaya yer vermemektedir³³. Diğer bir Şârih el-Mübârekfûrî ise, Ümmü Haram hakkında bilgi vermekte ancak söz konusu kelimeye değinmemektedir³⁴.

Müntehasına göre merfû' olan bu hadisin, Buhârî, Müslim, Tirmizî, Muvatta gibi temel hadis kaynaklarında geçmesi, en azından bu eserlerin müelliflerince sahîh kabul edildiğini göstermektedir.

İlk rivayette geçen; "Ümmetimden bir takım insanlar bana arz olundular" cümlesindeki "arz olunma"nın anlamı, ikinci rivayette biraz daha netlik kazanmakta ve bunun "gösterilme" anlamına geldiği belirtilmektedir. Bu hadiste, gelecekte olacak bir olayın, rüya yoluyla Hz. Peygamber'e önceden bildirilmesinden bahsedilmekte, bu bildirim, doğrudan bilgi vermek yerine bir gösterim, vizyon, müşahede aracılığıyla ulaştırıldığı belirtilmektedir.

b. Hz. Ömer'in Arz Edilişi

Ebû Sa'îd el-Hudrî'nin rivayetine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Bir ara uyuyordum. İnsanların bana arz olduklarını gördüm (رَأَيْتُ النَّاسَ يُعْرَضُونَ عَلَيَّ). Üzerlerinde gömlekler vardı. Bu gömleklerin bazısı göğüslere ulaşıyordu, bazısı da daha kısa idi. Ömer İbn Hattâb da bana arz olundu (وَعَرَضَ عَلَيَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ). Üzerinde (eteklerini yerde) sürüdüğü bir gömlek vardı" (Bunun üzerine sahabîler); "Yâ Rasûlallah! Bu rüyayı nasıl yorumladın?" diye sordular. (O da) "Dîn ile" buyurdu³⁵.

³² Müslim, İmâre, 161 (III,1519)

³³ Bkz. İbnu'l-Arabî el-Mâlikî, *Ârızatu'l-Ahvezî bi-Şerhi Sahîhi't-Tirmizî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut Tsz. VII,146-149..

³⁴ Söz konusu tartışmalar için bkz. el-Mübârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, V,229-230.

³⁵ Buhârî, İmân,15 (I, 11); Nesâî, İmân ve Şerâihuhu, 18 (VIII,113); Buhârî, Fezâilu Ashâbi'n-Nebî, 6 (IV,201); Tirmizî, Rüya, 9 (IV, 467).

Bu hadisin "arz olunma" kısmıyla ilgili olarak bazı şârihler açıklamada bulunmamış³⁶ ise de, Buhârî şârihi el-Aynî, "yu'razûne aleyye" ifadesi için özetle şunları söylemiştir: Yani "yuzharûne lî/ bana gösteriliyorlar". Araplar; "araza'sş-şey'e" ifadesini, onu ortaya çıkardı (ebdâhu) ve açıkladı (ezhârahu) anlamında kullanırlar. Arapçada; "Araztu lehu eş-şey'e" demek, ona o şeyi gösterdim (ezhartuhu) ve ortaya çıkarttım (ebreztuhu) anlamına gelir³⁷.

Bu hadisin bizzat kendisi ve yapılan yorumlardan hareketle, söz konusu "arz" olayının yukarıdaki olduğu gibi, Hz. Peygamber'in rüyasında gerçekleştiği ve görsel bir sunum olduğu anlaşılmaktadır. Zaten rüyanın İbn Haldun tarafından; "Rüya, ruhanî bir şey olup, uykuda iken insanî olan ruhun, manalar âlemine dalması sonunda, ğaibden kendisine akseden varlıkların şekil ve sûretini bir anda görmesinden ibarettir"³⁸ şeklindeki tarifi de hatırlanırsa, söz konusu algılamanın isabetli olacağı ortaya çıkmaktadır.

2.2. Durumu Belli Olmayan Arz Olayları

"Arz" olayından bahseden bazı rivayetlerde ise, bu sunumun rüyada mı, uyanıkken mi olduğu yönünde açıklayıcı bir kayıt bulunmamaktadır. Burada, hadislerin bu çeşit olanlarından örnekler verilerek şârihlerin konuyla ilgili değerlendirmeleri zikredilecektir.

a. Ümmetlerin Sayısının Rasûlullah'a Arz Edilişi

İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştu: "Bana bütün ümmetler arz olundu. Öyle Peygamber gördüm, yanında küçük bir cemaat var (عُرِضَتْ عَلَيَّ الْأُمَّمُ فَرَأَيْتُ النَّبِيَّ وَمَعَهُ الرَّهِيْطُ). Peygamber gördüm; yanında bir-iki kişi var! Yine Peygamber gördüm; yanında hiç kimse yok!.. Birdenbire bana büyük bir kalabalık gösterildi. Ben bunları benim ümmetim zannettim. Fakat bana; "Bunlar Musa ile onun kavmidir. Sen şu ufka bak" dediler. Bir de baktım büyük bir kalabalık!.. "Bir de öteki ufka bak!" dediler. Baktım (yine) büyük bir kalabalık!.. "İşte senin ümmetin bunlardır. Onlarla birlikte cennete hesapsız, azapsız girecek yetmiş bin kişi (daha) var" dediler". Daha sonra Rasûlullah evine girmiş, insanlar bu yetmiş bin kişinin kimler olabileceği hakkında tartışmaya başlamışlar, Rasûlullah

³⁶ İbnü'l-Arabî, a.g.e. IX, 137; En-Nesâî, *Sünenu'n-Nesâî bi-Şerhi'l-Hâfiz Celaluddîn es-Suyûtî ve Hâşiyetu'l-İmâm es-Sindî*, Thk: Abdulfettah Ebû Gudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1998, VIII, 113.

³⁷ el-Aynî, a.g.e. I, 173.

³⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, Dâru'l-Fikr, tsz. s.102.

tekrar dışarı çıkmış, bu konuda insanları aydınlatmış, bu arada Ukkâşe de onlardan sayılması için Rasûlullah'tan dua etmesini istemiş, o da; "sen de onlardansın" buyurmuştu³⁹.

Müslim'in; Ebû Hureyre, 'Imrân b. Husayn, Sehl b. Sa'd rivâyetlerinde sadece "sorgusuz Cennete girecek kimseler"den bahseden kısmı nakledilmiş, baş taraflarında yer alan Peygamberlerin ümmetlerinin sayısı ve bunların Rasûlullah'a arzına yer verilmemiştir⁴⁰.

Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde ise, İbn Mes'ûd; "Bir gece Rasûlullah'ın yanında sözü uzattık. Ertesi sabah yanına gidince; "Bu gece bana nebiler, ümmetleriyle birlikte arz edildiler..." demiş ve hadisin diğer kısmı benzer muhtevada rivayet edilmiştir⁴¹. Eseri şerh eden merhum Ahmed Muhammed Şâkir hadis için; "İsnadı sahîhtir" değerlendirmesini yapmış, aynı hadisin tam metninin Bezzâr'ın Müsned'inde geçtiğini belirtmiştir⁴².

Hadisin Tirmizî rivâyetinde ise, söz konusu arz olayının nerede gerçekleştiğini tavih eden başka bir ifade yer almaktadır. Buna göre, Rasûlullah söz konusu Peygamberlerle miraçta karşılaşmıştır. Çünkü hadisin lafzında; "Rasûlullah miraç için gece yolculuğuna çıkarıldığında... (... لَمَّا أُسْرِيَ بِاللَّيْلِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ...)" ifadesi yer almaktadır .

İbn Hacer burada önemli bir noktaya parmak basmakta ve şöyle demektedir: Eğer Tirmizî'nin bu rivâyeti mahfûz ise, İsrâ'nın Mekke'de olduğu gibi Medîne'de de olduğunu ve müteaddit defa olduğunu savunanların görüşlerini kuvvetlendirir ki, bu yöndeki sahîh senedli rivayetler Ahmed ve Bezzâr'da geçmektedir. İbn Hacer devamla, bu meseleyi araştıran kimse, Medine'de olan bu isrânın, Mekke'de olan ve kapı kapı aşılarak çıkılan, ve her kapıda peygamberlerle karşılaşılan isrâ olmadığını anlayacağını belirtir. İbn Hacer bunun rüyada olabileceği ihtimalinden de bahseder⁴³.

Ebû Dâvud et-Tayâlisî de hadisi İbn Mes'ûd'dan ve Ahmed b. Hanbel'in rivâyetine benzer şekilde nakletmiştir. Eserin Muhakkiki Muhammed Hasan, hadisin sahîh olduğunu belirtmektedir⁴⁴.

³⁹ Müslim, İmân, 374 (I,199); Buhârî, Tıb, 17 (VII,16); Buhârî, Rikâk, 50 (VII,199); Tirmizî, Sıfatu'l-Kiyâme, 16 (IV, 544-545); Abdurrezzâk, *Musannef*, Thk: Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1403h., 2.b., X,408.

⁴⁰ Müslim, İmân, 367,368,369,370,371,372,373 (I,197-198)

⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsneid*, I,401.

⁴² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, Şerh: Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Hadîs, el-Kâhire 1995, IV,41.

⁴³ Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut 1988, 4.b., XI,342.

⁴⁴ Ebû Dâvud et-Tayâlisî, *Müsneid*, Thk: Muhammed Hasan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, I, 209.

Müslim şârihleri hadisle ilgili bazen muhtasar bazen tafsilatlı açıklamalarda bulunmaktadır. Meselâ, İkmâlu'l-Mu'lim'de⁴⁵ konuyla ilgili bir açıklama yokken, Fethu'l-Mun'im'de hadisle ilgili 11 sayfa açıklama bulunmaktadır. Bu açıklamalarda hesaba çekilmeden cennete girecek 70 bin kişiden bahsedilince sahabî Ukkâşe'nin Rasûlullah'a "Allah'a dua etsen de, ben de onlardan olsam" talebi ve Rasûlullah'ın "sen de onlardansın" sözüne yer verilmekte, Nevevî'nin, Rasûlullah'ın bu durumu sadece vahiyle bilebileceğine dair görüşü nakledilmekte ancak "arz"ın anlamı ve mahiyeti hakkında bilgi verilmemektedir⁴⁶.

Bu değerlendirmeler ışığında hadise bakılınca, "arz"ın durumu ile ilgili iki ihtimalin söz konusu olduğu görülmektedir. Arz olayı ya rüyada, ya da İsrâ'da olmuştur. İsrâ'da olduğu kabul edildiği takdirde, İbn-i Hacer'e göre ikinci bir İsrâ'nın varlığı ortaya çıkacaktır. İbn-i Hacer'in bu iddiayı neden gündeme getirdiğini hadisten hareketle anlamak mümkün görünmemektedir. Onun daha sonraki değerlendirmelerinden de anlaşıldığı üzere, olayın rüyada gerçekleşmiş olabileceği de mümkündür. O takdirde, söz konusu arz olayı, rüyada gerçekleşmiş görsel bir sunum olmaktadır.

b. Peygamberlerin (Kime Benzediklerinin) Arzı

Câbir b. Abdullah'tan rivayet edildiğine göre Rasûlullah şöyle buyurmuştur: "Bana bütün peygamberler arz olundu (عرض علي الأنبياء). Bir de ne göreyim Musa. Uzun boylu bir zat! Şenûe (kabilesi) erkeklerinden birisi sanırsın! İsa b. Meryem'i de gördüm. Gördüklerimden ona en çok benzeyen Urve İbn Mes'ud'dur. İbrahim'i de gördüm. Baktım ki gördüklerimin içinde ona en çok benzeyen arkadaşınızdır (yani benim). Cibril'i de gördüm. Gördüklerim içinde ona en çok benzeyen Dihye'dir"⁴⁷.

Müslim şerhlerinden İkmâlu'l-Mu'lim⁴⁸ ve Fethu'l-Mun'im'de⁴⁹ arzın anlamı ile ilgili açıklama bulunmamakta, ancak **Ebû Hureyre**'nin rivâyetinde, söz konusu "arz"

⁴⁵ İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî, *İkmâlu'l-Mu'lim bi-Fevâidi Müslim*, Thk: Muhammed Hasan Muhammed-Ahmed Ferîd Mezîdî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2006, I,463.

⁴⁶ Mûsâ Şâhin Lâşin, *Fethu'l-Mun'im Şerhu Sahîhi Müslim*, II,68; Ayrıca bkz. en-Nevevî, *Sahîhu Müslim, bi-Şerhi'n-Nevevî*, III,88-94.

⁴⁷ Müslim, İmân, 271 (I, 153); Tirmizî bu hadis için "Hasen-Sahih-garîb" demiştir. Tirmizî, Menâkıb, 12 (V,564)

⁴⁸ İyâz b. Musa el-Yahsubî, *a.ge.*, I,380.

⁴⁹ Bkz. Musâ Şâhin Lâşin, *a.g.e.*, Dâru'ş-Şurûk, Kâhire 2002, I,538.

olayının nerede geçtiği belirtilerek Rasûlullah'ın bu arz olayına isrâda şahit olduğu anlatılmaktadır⁵⁰.

el-Mübârekfûrî ise bu olayla ilgili olarak özetle şu değerlendirmeleri yapmaktadır: Bu olay ya İsrâ gecesi Mescid-i Aksâ'da olmuştur ya da semâvatta olmuştur ki İbn Abbâs'ın rivâyeti buna delalet eder. İbn Abbâs'ın rivâyetinde Hz. Peygamber "İsrâya götürüldüğüm gece gördüm ki... (رأيت ليلة أسري بي) ifadesini kullanmaktadır. Kâdî İyaz da bu konuda şöyle demektedir: Rasûlullah'ın bu olayları vafettiği rivayetlerin çoğu, onun bunları İsrâ gecesi gördüğüne delalet eder⁵¹.

Bu değerlendirmelerden anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber, Peygamberlerin kime benzedikleri ile ilgili bilgi verirken kullandığı "bana arz olundu" ifadesini miraç gecesine atfen kullanmaktadır. Burada "bana arz olundu" ifadesi yerine, İbn Abbâs'tan nakledilen rivayette; "İsrâya götürüldüğüm gece gördüm" ifadesinin kullanılması, söz konusu arzın, yukarıdaki hadislerde olduğu gibi görsel müşahedeye dayanan bir durum olduğunu göstermektedir.

Bu başlık altında zikredilen hadislerden şöyle bir durum da hissedilmektedir: Hz. Peygamber isrâda karşılaştığı olayları zaman zaman anlatmış, bir defasında gördüğü peygamberlerin ümmetlerinin sayısından, başka bir defasında ise kime benzediklerinden bahsetmiştir. Bu durumda önceki rivayetlerin isrâda olduğunu söyleyenler de haklı olmaktadır. Buna göre ya her iki olay da Mekke'de ve isrâda olmuştur, ya da önceki olay rüyada, sonraki ise isrâda ve Mekke'de vuku bulmuştur.

c. Ümmetin Sevâb, Günah ve Amellerinin Arzı

Ümmetin sevab ve günahlarının arzı konusundaki hadis, temel hadis kaynaklarında farklı uzunlukta geçmektedir. Enes b. Mâlik'ten rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah şöyle buyurmuştur: "Ümmetimin sevapları bana arz olundu (عَرَضَتْ عَلَيَّ) (أُجُورُ أُمَّتِي وَعَرَضَتْ عَلَيَّ ذُنُوبُ أُمَّتِي)". Hatta mescidi temiz tutmak için çıkarıp attığı en ufak bir çöp parçasına varıncaya kadar... Ümmetimin günahları da bana arz edildi (Bunlar arasında) Bir insanın Kur'ân'dan öğrenip de unuttuğu bir ayet ve sûreden daha büyük bir günah görmedim."⁵²

⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V,528. Şârih Hamza Ahmed, bu hadisin isnadının sahih olduğunu belirtmektedir (Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, Şerh: Hamza Ahmed ez-Zeyn, Dâru'l-Hadîs, el-Kâhire 1995, IX,578).

⁵¹ el-Mübârekfûrî, *a.g.e.*, X,92.

⁵² Tirmizî, *Fezâilü'l-Kur'ân/Sevâbu'l-Kur'ân*, 19 (V, 163-164); Bkz. Ebû Dâvud, *Salât*, 16 (I,179); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 124; Abdurrezzâk, *Musannef*, Thk: Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1403h. 2.b., III, 361.

Tirmizî, hadisin ancak bir senedinin bulunduğunu, bunun da garîb olduğunu, hadisi Buhârî'ye sorduğunu ve onun da bu hadisi tanımadığını, hatta Buhârî'nin ve başkalarının senedde geçen Muttalib b. Abdillâh'ın sahâbeden herhangi birinden semâinin olmadığını söylediklerini belirtmektedir. Tirmizî devamla; bu şahsın sahâbî Enes'ten de semâinin olamayacağını yönündeki kanaatini de belirterek⁵³, hadisin sahîh olmadığı yönündeki düşüncesini açıklamaktadır.

Tirmizî şarihlerinden İbnu'l-Arabî'nin konuyla ilgili açıklaması yokken⁵⁴, el-Mübârekfûrî, "urıza aleyye" ifadesini, "Görünen o ki, bu olay miraç gecesi olmuştur. "Ümmetimin ecirleri" yani "amellerinin sevabı" demektir" şeklinde açıklamıştır⁵⁵. O halde el-Mübârekfûrî buradaki arzın da miraçta yaşandığını iddia etmektedir.

Ancak başka bazı rivayetlerde ise, **iyisiyle kötüsüyle ümmetin bütün amellerinin arz edildiği** belirtilmekte ve yukarıdaki hadis manen desteklenmektedir.

Ebû Zerr'in rivâyetine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ümmetimin bütün âmelleri -iyisi ve kötüsü- bana arz olundu (*عَرَضَتْ عَلَيَّ أَعْمَالُ أُمَّتِي حَسَنَاتُهَا وَسَيِّئَاتُهَا*). İyi amellerinin içinde yoldan atılan eziyet verici şeyleri gördüm. Kötü amellerinin içinde ise mescide tükürülüp de gömülmeyen balgamı gördüm"⁵⁶.

Dikkat edilirse bu hadiste iyi ameller arasında sayılan "eziyet verici şeylerin kaldırılması" olayı, bir önceki hadiste mescitteki rahatsız edici şeylerin ortadan kaldırılması şeklinde yer almış ve iki hadis mana yönünden birbirlerini desteklemiş olmaktadır.

Müslim'in İkmâlu'l-Mu'lim⁵⁷, Fethu'l-Mun'im⁵⁸ ve en-Nevevî⁵⁹ şerhlerinde konuyla ilgili herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir. Hadis metninde, olayın uyanıkken vuku bulduğuna dair herhangi bir işaret söz konusu değildir. Mana yönünden birbirini destekleyen ancak lafız farklılıkları bulunan bu iki rivâyetin, aynı görsel sunumun Rasûlullah tarafından sonradan farklı ifadelerle dillendirilmiş olma ihtimali bulunmaktadır. Bu durumda, el-Mübârekfûrî'nin önceki hadisle ilgili olarak söylediği arz olayının Miraçta gerçekleşmiş olduğu görüşü kabul edilebilir görünmektedir. Bununla beraber bu olayın bir rüya olduğu ihtimali de bulunmaktadır.

⁵³ Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân, 19 (V, 164)

⁵⁴ İbnu'l-Arabî el-Mâlikî, *Ârizatu'l-Ahvezî bi-Şerhi Sahîhi't-Tirmizî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut Tsz., XI,37-39.

⁵⁵ el-Mübârekfûrî, a.g.e., VIII,188.

⁵⁶ Müslim, Mesâcid , 57 (I,390); Ayrıca Bkz. İbn Mâce, Edeb, 7 (II,1214); Ebû Dâvud et-Tayâlisî, *Müsned*, Thk: Muhammed Hasan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, I, 245.

⁵⁷ İyâz b. Musa el-Yahsubî, a.g.e., II,430.

⁵⁸ Musâ Şâhin Lâşin, a.g.e., III, 175-182.

⁵⁹ Bkz. en-Nevevî, a.g.e, V,42.

Hangi seçenek kabul edilirse edilsin, "arz" hadisesinin, görsel bir sunum olduğu gerçeği değişmemektedir.

d. Cennet ve Cehenneme Girecek ilk Üç Zümrenin Arzı

Ebû Hureyre'den rivâyete göre, Rasûlullah şöyle buyurmuştur: "Cennete girecek ilk üç zümre bana arz edildi (*عُرِضَ عَلَيَّ أَوْلُ ثَلَاثَةٍ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ*); (Bunlar): Şehîd, iffetli ve kanaatkâr kimse, Allah'a kulluğunu güzelce yapıp efendilerine karşı samimi olan köle"⁶⁰.

Tirmizî, bu hadisin hasen olduğunu söylemiştir⁶¹. Ebû Dâvud et-Tayâlisî (h.204) ve Ahmed b. Hanbel'in rivayetinde, yukarıdaki cennete gireceklere ilaveten, Cehenneme girecek ilk üç zümre de sayılmakta ve bunların; zorba yönetici, malının hakkını vermeyen zengin ve gururlu fakir olduğu belirtilmektedir⁶².

Tirmizî Şârihi İbnu'l-Arabî'nin konuyla ilgili bir açıklaması bulunmamaktadır⁶³. Ahmed b. Hanbel'in eserini şerh eden Hamza Ahmed bu rivayet için "isnadı hasendir" hükmünü verirken⁶⁴, Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin eserini tahkik eden Muhammed Hasan, senedde geçen Âmir ve babasının mechûl olmaları sebebiyle "Hadisin isnadı za'iftir" hükmünü vermiştir⁶⁵. Buna göre söz konusu arz olayının uyanıkken gerçekleştiğini iddia edecek bir ipucu bulunmamaktadır. Hadisin sahîh kabul edilmesi durumunda, arz olayından bahseden yukarıdaki rivayetlerden hareketle bu olayın rüya veya miraçta gerçekleşmiş olabileceği söylenebilir.

e. Mekke Vadisinin Altına Çevrilme teklifinin Arzı

Tirmizî, Sünen'inde "Yaşayacak kadar rızık ve buna sabretme" babında, Ebû Ümame'nin Rasûlullah'tan, insanları zühd, takva, ibadet vs. teşvikini içeren bir hadisini rivayet ettikten sonra, aynı senedle Rasûlullah'ın; "Rabb'im, Mekke vadisini benim için altına çevirmeyi arz etti (*عرض علي ربي عز وجل ليجعل لي بطحاء مكة ذها*)). Ben, "Hayır Yâ Rabbî!" dedim..." şeklinde devam eden sözlerini nakletmiş ve hadisin "hasen" olduğunu belirtmiştir⁶⁶. Aynı hadis, Ahmed b. Hanbel tarafından da rivayet edilmiş⁶⁷, Muhakkık Hamza Ahmed ise hadis için "isnadı hasendir" ifadesini kullanmıştır⁶⁸.

⁶⁰ Tirmizî, *Fezâilü'l-Cihâd*, 13 (IV, 151); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 425

⁶¹ Tirmizî, *Fezâilü'l-Cihâd*, 13 (IV, 151)

⁶² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 425; Ebû Dâvud et-Tayâlisî, *Müsned*, III,39.

⁶³ İbnu'l-Arabî el-Mâlikî, *a.g.e.* VII,141.

⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Şerh: Hamza Ahmed, *Dâru'l-Hadîs, Kâhire*, 1995, IX, 226.

⁶⁵ Ebû Dâvud et-Tayâlisî, *Müsned*, III,39.

⁶⁶ Tirmizî, *Zühd*, 35 (IV,497)

⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 254.

⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Şerh: Hamza Ahmed, *Dâru'l-Hadîs, Kâhire*, 1995, XVI, 231.

el-Mübârekfûrî, hadisteki “araza aleyye Rabbî” ifadesi hakkında şu açıklamayı yapmaktadır: Allah bana “hissî veya manevî bir arzla” arz etti. Bunun anlamı; “Allah benimle müşavere etti ve beni dünyada bolluk içinde olma ile, ukbada hesap ve itabsız bol azıklara sahip olma arasında muhayyer bıraktı” demektir⁶⁹. Bu açıklamaya dayanarak olayın hem rüya hem uyanıkken vaki olma ihtimalinden bahsedilebilirse de uyanıkken olduğu kesin bir şekilde iddia edilemez görünmektedir.

f. Bedir Esirleri Konusundaki Arz

Temel hadis kaynaklarında, Bedir Savaşı ile ilgili çokça rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerden bazısında da “arz” olayından bahsedilmektedir. Söz konusu rivayetlerde Bedir Savaşına katılanların sayısı, savaş esnasında vuku bulan harikulade olaylar, alınan esirler, bunlarla ilgili görüşlerden bahsedilmektedir. Bedir esirlerine yapılması gereken muamele konusunda Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekr ve Hz. Ömer’le de istişare etmiş, Hz. Ebu Bekr fidiye alınmasını önerirken, Hz. Ömer öldürülmelerini istemiş, Rasûlullah da Hz. Ebû Bekr’in görüşüne meyletmış, ertesi gün olunca Hz. Ömer, Hz. Peygamber’le Hz. Ebu Bekr’i ağlar görmüş ve; “Yâ Resûlâllah! Bana haber ver; sen ve arkadaşın neden ağlıyorsunuz? Ağlayacak bir şey bulursam ben de ağlarım; ağlayacak bir şey bulmazsam siz ağladığınız için ben de ağlar görünürüm!” demiş, bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurmuştur: “Ben, arkadaşlarının teklif ettiği fidiye alma meselesine ağlıyorum. Gerçekten onların azapları bana şu ağaçtan (yakın bir ağacı işaret ederek) daha yakın bir şekilde arz olundu (أَبْكَى لِّلْدَى عَرْضَ عَلَى أَصْحَابِكَ مِنْ أَخَذِهِمُ الْفِدَاءَ لَقَدْ عَرْضَ عَلَى عَدَائِهِمْ أَدْنَى) (مِنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ)” buyurmuştu. Allah Teâlâ bu olayla ilgili olarak; “Yeryüzünde üstünlüğü sağlamadıkça hiç bir Peygambere esir almak yaraşmaz” âyet-i kerîmesini (Artık aldığınız ganimetten helâl hoş olarak yeyin)⁷⁰ kısmına kadar indirmiş ve müslümanlara ganimeti helâl kılmıştır⁷¹.

Müslim Şârihi en-Nevevî konuyla ilgili açıklama yapmamıştır⁷². Dikkat edilirse burada “urıza aleyye” ifadesi kullanılmış, ancak ardından bir “âyetin nüzulü”nden ve “ertesi gün”den bahsedilmektedir. “Ertesi gün” ifadesi, söz konusu “arz”ın rüyada olduğu anlamını pekiştirirken, “âyetin nüzulü”nden bahsedilmesi, olayı vahiyle de irtibatlandırmaktadır. Buna göre, azabın ağaçtan daha yakın olduğunun “arz” edilmesinin rüyada, esirlerle ilgili hükmün de uyanıkken ve âyetle sabit olduğu

⁶⁹ el-Mübârekfûrî, a.g.e., VII,12.

⁷⁰ 8. Enfâl, 67

⁷¹ Müslim, Cihâd ve Siyer, 58 (III, 1383-1385); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 30.

⁷² en-Nevevî, a.g.e., XII,84-46.

söylenbilir. Ancak söz konusu arzın uyanıkken olduğunu kesin olarak iddia etmek için yeterli bilgi bulunmamaktadır.

Bu başlık altında zikredilen hadislere toplu olarak bakılınca, rivayetlerin şarihler tarafından rüya veya miraçla ilişkilendirildiği görülmektedir. Ancak bu başlık altındaki hiçbir rivayet, uyanıkken Hz. Peygamber'in şahit olduğu bir durum olarak anlaşılmamıştır. Buradan hareketle, bu tür rivayetlerde bahsedilen arz olaylarının uyanıkken vaki olduğunu iddia etmek temelsiz olacaktır. Bu rivayette de arzın, bir gösterim, vizyon veya müşahede anlamında kullanıldığı görülmektedir.

2.3. Gündüz ve Uyanıkken Vuku Bulan Arz Olayları

Buraya kadarki kısımda, "bana arz olundu" ifadesinin kullanıldığı hadislerin sıhhati, arzın anlamı ve arz durumu açısından kapalı bir durum görülmemektedir. Genelde sahih kabul edilen bu hadislerdeki "arz" olayı, ya rüyada veya miraçta gerçekleşmiş görsel bir sunum olarak görülmektedir. İçerisinde "bana arz olundu" ifadesinin geçtiği diğer hadislerle ilgili asıl problem, aşağıdaki hadislerde ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu bölümdeki hadislerde, "arz" olayının; rüyada veya Miraçta değil,, uyanıkken vuku bulduğu açıkça ifade edilmektedir. Görsel bir sunum olarak anlaşılan bu tür hadislerin sıhhati, arzın uyanıkken gerçekleşmiş olması, oradakiler tarafından değil de sadece Hz. Peygamber tarafından görülmesi, bu görmenin keyfiyeti vs. problemin temelini oluşturmaktadır.

a. Öğle Namazında Arz

Buhârî ve Müslim gibi temel hadis kaynaklarına bakıldığında⁷³ bu konudan bahseden hadisin, sahabilerden Enes b. Mâlik ve Ebû Musa kanalıyla rivayet edildiği görülmektedir. Enes b. Mâlik'ten; İbn Şihâb ez-Zührî, Katâde, Mûsâ b. Enes tarikiyle intişar etmişken, Ebû Mûsâ'dan, Ebû Burde tarikiyle rivayet edilmiştir. Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih olan ve her ikisi tarafından rivayet edildiği için müttetekun aleyh olan bu hadisin rivayetlerinde, birtakım lafız farklılıkları bulunmaktadır. Rivâyetlerin bazılarının sükût geçtiği noktaları, diğerleri açıklamıştır. Burada rivayetlerin bahsettiği olayın muhtevası bütünleştirilerek verilecek, "arz" kısmı lafız farklılıklarını göstermek için olduğu gibi kaydedilecektir.

⁷³ Buhârî, *Mevâkîtu's-Salat*, 11 (I, 136); İ'tisâm, 3 (VIII, 143); Müslim, *Fezâil*, 134 (IV, 1832), 137 (IV, 1834), 138 (IV, 1834-1835).

Farklı rivayetlerin bahsettiği olay özetle şöyle cereyan etmiştir: İnsanlar bazen Rasûlullah'a hoşlanmadığı sorular sorarlardı, hatta bu konuda mübalağa da ederlerdi. Rasûlullah, bir gün güneş zevalden meylettikten sonra hücrelerinden çıkmış, öğle namazını kıldırılmış, hutbeye çıkmış ve insanlara bir konuşma yapmıştı. Konuşmasında, Kıyamet Gününden, bu günden önce insanların başlarına gelecek önemli olaylardan vs. bahsetmişti. Devamla, "Kim bana bir şey sormak istiyorsa sorsun! Allah'a Yemin olsun ki, şurada bulunduğum sürece ne sorarsanız onun cevabını vereceğim" demişti. Rasûlullah'ın bu heybet ve celâli, insanlarda bir pişmanlık ve korku yaratmış, başlarını önlerine eğerek ağlamaya başlamışlardı. Sahabiden biri vardı ki, başkalarıyla tartıştığı veya kavga ettiği zaman insanlar onu "babası belli olmayan biri" olarak nitelendirir ve o da bu durumdan rahatsız olurdu. Hz. Peygamber'in bu imkânı sunmasından cesaret alarak gerçek babasını öğrenmek istemiş ve "Benim babam kimdir?" diye sormuştu. Rasûlullah ona; "Senin baban Huzafe'dir" diye cevap vermişti. Diğer sahabîlerden bazıları da buna benzer başka sorular sormuş, Rasûlullah cevap vermiş, giderek gazaplanmış ve; "Haydi istediğiniz soruyu sorun, burada bulunduğum sürece hepsine cevap vereceğim" diye adeta meydan okumaya başlamıştı. Durumun vahametini kavrayan Hz. Ömer, hemen devreye girmiş, dizleri üzerine çökmüş ve orada bulunan herkes adına; "Ya Rasulallah! Biz Allah'a tevbe ediyoruz", "Biz Allah'ı Rabb, İslâm'ı dîn ve Muhammed'i peygamber olarak kabul ve tasdik ettik" diyerek pişmanlığı dile getirmişti. Bunun üzerine Rasûlullah'ın üzerinden gazap ve heybet kalkmış, sakinleşmiş ve rivayetlerde farklı nakledilen şu ifadelerden birini kullanmıştı⁷⁴:

1. Az önce ben namaz kılıyorken cennet ile cehennem şu duvarın yüzünde "bana arz olundu" (لَقَدْ عُرِضَتْ عَلَيَّ الْجَنَّةُ وَالنَّارُ أَنْفَا فِي عُرْضِ هَذَا الْحَائِطِ). Ben hayır ve şerri hiç bu şekilde görmemişim⁷⁵.

2. "Nefsim/Muhammed'in Nefsi kudret elinde olan Allah'a yemin olsun ki, az önce ben namaz kılıyorken cennet ile cehennem şu duvarın yüzünde bana "arz olundu" (لَقَدْ عُرِضَتْ عَلَيَّ الْجَنَّةُ وَالنَّارُ أَنْفَا فِي عُرْضِ هَذَا الْحَائِطِ وَأَنَا أُصَلِّي). Ben hayır ve şer konusunda böyle bir gün görmedim⁷⁶.

3. "Ben hayır ve şer hakkında bugünün benzerini asla görmedim. Şu muhakkak ki, cennet ile cehennem benim için sùretlendirildi (إِنَّهُ صُوِّرَتْ لِي الْجَنَّةُ

⁷⁴ Buhârî, Mevâkîtu's-Salât, 11 (I, 136), İ'tisâm,3 (VIII, 143), Da'avât, 35 (VII, 157); Müslim, Fezâil, 134 (IV, 1832), 135 (IV, 1832), 137 (IV, 1834), 138 (IV, 1834-1835).

⁷⁵ Buhârî, Mevâkîtu's-Salât, 11 (I, 136)

⁷⁶ Buhârî, İ'tisâm,3 (VIII, 143), Mevâkîtu's-Salât, 11 (I, 136); Müslim, Fezâil, 136 (IV, 1832-1833).

(وَالنَّارُ حَتَّىٰ رَأَيْتُهَا وِرَاءَ دُونِ الْحَائِطِ) (yani suretleri bana gösterildi) de şu duvarın arkasında onları gözlerimle gördüm⁷⁷.

4. “Cennet ve cehennem bana arz edildi (لَقَدْ عُرِضَتْ عَلَيَّ الْجَنَّةُ وَالنَّارُ) . Hayır ve şer konusunda böyle bir gün görmedim. Benim bildiklerimi bilseydiniz, muhakkak ki az güler çok ağlardınız⁷⁸. Bu olayı takiben “Ey iman edenler! Açıklanırsa hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın⁷⁹ âyeti nazil olmuştu⁸⁰.

5. “Az önce size namaz kıldırduğım anda, şu duvarın kible tarafında Cennet ve Cehennemi **temsili bir halde gördüm** (رأيت الآن منذ صليت لكم الجنة و النار ممثلتين)”⁸¹.

Hadiste geçen “fi Urzı'l-Hâit” ifadesi için “duvarın yanı, yüzü, tarafı⁸² gibi tanımlamalar yapılmaktadır. Araplarda “Urzu'ş-Şey” denilince, “eşyanın kişiye dönük olan yönü” kastedilir⁸³.

Bu ve benzer hadislerin, mu'tezile mezhebinin aksine, ehl-i sünnet alimlerince Cennet ve Cehennemin şu anda mevcut olduğuna delil gösterildiği belirtilmektedir⁸⁴.

Bu rivayetlerin bazılarında, “urıza aleyye” yerine, “suvvirat lî/ bana şekillendirildi” ve “mümessileteyni/ temsili bir halde gösterildi” ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Bu durumun bizatihi kendisi, hadisin manen rivayet edildiğini göstermektedir. Hadis manen rivayet edilse bile, “urıza aleyye” ifadesinin raviler tarafından “suvvirat lî” ve “mümessileteyni” şeklinde rivayeti, her iki kullanımın aynı anlama geldiğini göstermektedir. Buna göre manen rivayet edilen hadisteki “urıza aleyye” ifadesi, Hz. Peygamber'e bir takım şeylerin görüntüsünün sunulması anlamında anlaşılmıştır. Sunulan bu görüntünün ise, duvarın yüzeyinde yansıtıldığından bahsedilmektedir. Keyfiyeti meçhul olan bu sunum, bir görüntünün farklı bir durumda, sanki bir hologram gibi Hz. Peygamber'e sunulması şeklinde cereyan etmiştir. Bu görüntüye bakan Hz. Peygamber, sergilenen manzaradan bilgiler almış, onları ashabıyla paylaşmış, tamamen manevî alemden süzülerek aktarılan bu bilgilerden sahabe istifade etmiş, etkilenmiş, başka başka sırların ifşa edilip rahatsız edici durumların ortaya çıkması için de bu bilgi akışını durdurmak

⁷⁷ Buhârî, Daavât, 35 (VII, 157-158); Fiten, 15 (VIII,94); Müslim, Fezâil, 137 (IV,1834)

⁷⁸ Müslim, Fezâil, 134 (IV, 1832)

⁷⁹ 5.Maide, 101.

⁸⁰ Buhârî, Daavât, 35 (VII, 157-158); Müslim, Fezâil, 134 (IV, 1832), 135 (IV, 1832).

⁸¹ Buhârî, Ezân, 91 (I, 182)

⁸² İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, III, 210; el-Aynî, Bedruddin, *'Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Fikr, Tsz., XXV,35.

⁸³ el-Aynî, *'Umde*, V, 27.

⁸⁴ Bkz. en-Nevevî, *Sahihu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, VI,207.

istemiştir. Burada, olayın nerelere varabileceğini hesap eden Hz. Ömer, devreye girmiş ve Hz. Peygamber'in diğer bilinmeyenleri açıklamaması için herkes adına bir nevi özür beyan etmiştir.

b. Güneş Tutulması/Küsûf Namazında Arz

Rasûlullah zamanındaki Kusûf olayı ve namazıyla ilgili temel hadis kaynaklarında bir çok rivayet vardır. Bu rivayetlerin benzer yönleri olduğu gibi, farklı yönleri de bulunmaktadır. Güneş tutulması olayı Rasûlullah zamanında iki defa vuku bulmuştur. Bu iki olay, muhtemelen zamanla karıştırılmış, ifade ve anlatımlar birbiri içine girmiştir. Mehmet Apaydın, bu iki güneş tutulmasından ilkinin 21 Nisan 627'de, ikincisinin ise Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'in vefat ettiği gün olan 27 Ocak 632 pazartesi günü, saat 9.42'de meydana geldiğini belirtmektedir⁸⁵.

Hz. Peygamber'in karşılaştığı “arz” olayının söz konusu güneş tutulmalarından hangisinde gerçekleştiğini ve rivayetler arasındaki karışıklığı giderme sorumluluğunu, söz konusu hadislerle ilgili olarak metin inşası çalışması yapacağını va'd eden meslektaşımıza⁸⁶ bırakarak, burada sadece “arz” olayından bahseden rivayetler nakledilip, söz konusu olayın anlamını açıklayıcı nitelikte olan kısımlarını, rivayet farklılıkları da göstererek sunacağız.

Farklı rivayetler beraberce düşünüldüğünde, olayın özetle şöyle gerçekleştiği anlaşılmaktadır:

Rasûlullah zamanında pek sıcak bir günde güneş tutulmuştu. Bunun üzerine Resûlullah ashabına kûsûf namazı kıldırılmıştı. Bu namazda kıyamı, rükûyu, kavmeyi o derece uzatmıştı ki, ashâptan bazıları yorgunluktan düşmeye başlamıştı. Böylece dört rekatlık bir namaz kıldırılmıştı. Namaz bittikten sonra bir hutbe vermiş, hutbesinde aşağıda farklı şekillerde rivayet edilen ifadelerden birini kullanmıştı:

1.Câbir b. Abdillah'tan nakledildiğine göre Rasûlullah şöyle demiştir: “Şu muhakkak ki, sizin gireceğiniz her yer bana arz olundu (**إِنَّهُ عَرِضَ عَلَيَّ كُلُّ شَيْءٍ**) (**تَوَلَّجُونَهُ**). Bana cennet arz olundu. O derece (yaklaştırıldı) ki, ondan bir salkım koparmak için elimi uzatsam, onu alabilirdim, (yahut ondan bir salkım üzüm koparmaya uzandım da, koparmaya elim varmadı, dedi.) (**فَعَرِضَتْ عَلَيَّ الْجَنَّةُ حَتَّى لَوْ**) (**تَنَاوَلْتُ مِنْهَا قِطْفًا**). Bana cehennem de arz olundu (**وَعَرِضَتْ عَلَيَّ النَّارُ**)”⁸⁷,

⁸⁵ Bkz. Erul, Bünyamin, a.g.m., s. 58 (Mehmet Apaydın, Rasûlullah'ın Günlüğü, s.96-97'den naklen)

⁸⁶ Erul, Bünyamin, a.g.m., s.58.

⁸⁷ Müslim, Kûsûf, 9 (II, 622); Ahmed b. Hanbel, *Müşned*, III, 374.

Hız. Peygamber, bu ifadelerden sonra, orada gördüğü diğer manzaralardan da bahsetmişti. Bu cümleden olarak, cehennemde, İsrailoğullarından olan bir kadının kedisi yüzünden azap gördüğünden, bazı kişilerin bağırsaklarını sürükleyip dolaştığından vs. bahsetmiş ardından da; "Güneş'le ay, Allah'ın size gösterdiği âyetlerinden iki âyettirler. Bunlar tutuldukları vakit, açılıncaya kadar namaz kılın" buyurmuştu⁸⁸.

Câbir b. Abdullah'tan nakledilen başka bir rivayette ise Rasûlullah şöyle buyurmuştur: "Size vaad edilen hiç bir şey yoktur ki, ben onu şu namazımda görmüş olmayayım. Sizi temîn ederim ki, bana cehennem getirildi. Bu da alevi bana dokunur korkusu ile gerisi geriye çekildiğimi gördüğünüz sırada oldu"⁸⁹.

مَا مِنْ شَيْءٍ تُوعِدُونَهُ إِلَّا قَدْ رَأَيْتُهُ فِي صَلَاتِي هَذِهِ لَقَدْ جِئَءَ بِالنَّارِ وَذَلِكُمْ حِينَ رَأَيْتُمُونِي تَأَخَّرْتُ مَخَافَةَ أَنْ يُصِيبَنِي مِنْ لَفْجِهَا⁹⁰

Dikkat edilirse, Câbir'den gelen ilk rivayette, "urıza aleyye" ifadeleri kullanılırken, bir sonraki bu rivayette; "raeytu/gördüm" ifadeleri kullanılmıştır. Bu tabloya göre hadisin manen rivayeti bir gerçek olmakla beraber, ilk dönem ravileri tarafından "arz"ın, "rea" yani görme anlamında anlaşıldığı da başka bir gerçektir.

2. Hz. Aişe'den nakledilen bir rivayette Kûsûf namazından sonra Rasûlullah şu ifadeleri kullanmıştı: "Cennet ve cehenneme varıncaya kadar evvelce bana gösterilmemiş hiçbir şey kalmadı ki bu makamımda görmüş olmayayım. Bana vahyolundu ki;(...)⁹¹ Rasûlullah devamla, kabir azabından vs. bahsetmiştir.

مَا مِنْ شَيْءٍ لَمْ أَكُنْ أُرِيئُهُ إِلَّا رَأَيْتُهُ فِي مَقَامِي حَتَّى الْجَنَّةِ وَالنَّارِ ، فَأَوْحَى إِلَيَّ أَنَّكُمْ تُفْتَنُونَ فِي قُبُورِكُمْ

Buhârî'nin diğer bir yerinde de olay şöyle geçmektedir: Hz. Aişe'den nakledildiğine göre Rasûlullah şöyle demiştir: "Cennet ve cehenneme kadar (evvelce) görmemiş olduğum hiçbir şey kalmadı ki, bu makamımda onu görmüş olmayayım. Ve bana vahyolundu ki, sizler kabirlerde Deccal imtihanına benzer yahut ona yakın bir imtihana çekileceksiniz"⁹²

مَا مِنْ شَيْءٍ كُنْتُ لَمْ أَرَهُ إِلَّا قَدْ رَأَيْتُهُ فِي مَقَامِي هَذَا حَتَّى الْجَنَّةِ وَالنَّارِ ، وَلَقَدْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّكُمْ تُفْتَنُونَ فِي الْقُبُورِ مِثْلَ أَوْ قَرِيبًا مِنْ فِتْنَةِ الدَّجَالِ⁹³

⁸⁸ Müslim, Kûsûf, 9 (II, 622)

⁸⁹ Müslim, Kûsûf, 10 (II, 623)

⁹⁰ Müslim, Kûsûf, 10 (II, 623)

⁹¹ Buhârî, İlim, 24 (I, 29).

⁹² Buhârî, Vudû', 37 (I, 54)

⁹³ Buhârî, Vudû', 37 (I, 54)

Müslim'deki başka bir rivayette ise, Hz. Hz. Aişe'den nakledildiğine göre Rasûlullah şöyle demiştir: "Ben, sizi kabirlerde Deccalin fitnesi gibi fitnelere mâruz bırakılırken gördüm"⁹⁴ (إِنِّي قَدْ رَأَيْتُكُمْ تُفْتَنُونَ فِي الْقُبُورِ كَفِتْنَةِ الدَّجَالِ)⁹⁵

H. Aişe'den rivayet edilen diğer bir rivayette O, kûsûf olayını anlattıktan sonra Rasûlullah'ın şu ifadelerini nakletmiştir: "Bundan sonra: Görmediğim bir şey kalmadı ki, şu makamımda bana gösterilmiş olmasın. Cennet ve cehennem bile, (gördüm.) Bana muhakkak surette bildirildi ki siz kabirlerde Mesihu'd-Deccâlin fitnesine yakın yahut onun kadar bir fitne göreceksiniz"⁹⁶

أَمَّا بَعْدُ مَا مِنْ شَيْءٍ لَمْ أَكُنْ رَأَيْتُهُ إِلَّا قَدْ رَأَيْتُهُ فِي مَقَامِي هَذَا حَتَّى الْجَنَّةَ وَالنَّارَ وَإِنَّهُ قَدْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّكُمْ تُفْتَنُونَ فِي الْقُبُورِ قَرِيبًا أَوْ مِثْلَ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَالِ

Dikkat edilirse, Hz. Aişe'den gelen bu rivayetlerde "arz" kelimesi değil, görmeye delalet eden ve "rü'yet" kökünden türeyen kelimeler ile kaynağı vurgulayan "vahy" kökünden gelen kelimeler kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu rivayetlerde de "arz"ın görsel ve vahiy kaynaklı olduğu vurgulanmış olmaktadır.

3. Esmâ'dan rivâyet edilen bir hadiste de aynı olay anlatılmakta ancak burada görmekten değil, yaklaştırılmaktan bahsedilmekte ve Hz. Peygamber'in şu ifadesine yer verilmektedir: "Cennet bana yaklaştı (قَدْ دَنَتْ مِنِّي الْجَنَّةُ). O kadar ki, eğer cür'et etseydim salkımlarından bir tanesini (alıp) size getirebilecektim"⁹⁷. Bu rivayette ise, yaklaştırılmaktan bahsedilerek, yakın bir müşahede anlamı vurgulanmaktadır.

Esmâ'dan rivayet edilen başka bir hadiste ise, aynı olayda "urıza /arz olundu" ifadesi değil ancak görmeye delalet eden "reâ" kökünden gelen bir ifade kullanılmakta, burada Rasûlullah, cennet ve cehenneme varıncaya kadar her şeyi gördüğünü açıklamakta, devamında da buradaki görme olayının kaynağının da vahiy olduğunu tasrih eden "bana vahyedildi ki" ifadesine yer vermekte ve bu esnada kabir azabından da bahsedilmektedir

مَا مِنْ شَيْءٍ كُنْتُ لَمْ أَرَهُ إِلَّا قَدْ رَأَيْتُهُ فِي مَقَامِي هَذَا حَتَّى الْجَنَّةَ وَالنَّارَ وَلَقَدْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّكُمْ تُفْتَنُونَ فِي الْقُبُورِ.⁹⁸

4. Abdullah b. Abbâs, Kûsûf olayına atıfta bulunduktan sonra Rasûlullah'la Sahabe arasındaki şu konuşmayı nakletmiştir: "Yâ Rasûlallah, namaz içinde

⁹⁴ Müslim, Kûsûf, 8 (II, 621)

⁹⁵ Müslim, Kûsûf, 8 (II, 621)

⁹⁶ Müslim, Kûsûf, 11 (II,624)

⁹⁷ Buhârî, Ezân, 90; İbn Mâce, İkâmetu's-Salavât, 152

⁹⁸ Mâlik, Kûsûf, 4 (I,188-189).

durduğu yerden (görmediğimiz) bir şeye elinle uzandığını gördük, sonra (yine namaz içinde) irkilip geri çekildiğini gördük”, dediler. Peygamber: "Bana cennet gösterildi de, ben ondan bir salkıma elimle uzandım. Eğer o salkımı alabilseydim, dünyâ bakî kaldığı müddetçe ondan yerdiniz" buyurdu⁹⁹.

قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ ، رَأَيْتُكَ تَنَاوَلُ شَيْئًا فِي مَقَامِكَ ، ثُمَّ رَأَيْتُكَ تَكْفَعُكَتَ . قَالَ إِنِّي أَرَيْتُ الْجَنَّةَ ، فَتَنَاوَلْتُ مِنْهَا عُنُقُودًا ، وَلَوْ أَخَذْتُهُ لَأَكَلْتُمْ مِنْهُ مَا بَقِيَتِ الدُّنْيَا

Başka bir rivayette İbn Abbâs, Kûsûf olayını, Rasûlullah'ın namazını ve konuşmasının bir kısmını naklettikten sonra, ashâb ve Rasûlullah arasındaki şu konuşmayı nakletmiştir: "Ya Resûlallah! Şu makamında seni bir şey almak için uzanırken gördük, sonra bundan vazgeçtiğini müşâhade ettik", dediler. Rasûlullah: "Ben, cenneti gördüm de, ondan bir salkım üzüm koparmaya el uzattım. Eğer ben o salkımı almış olsaydım, dünyâ durdukça siz ondan yerdiniz. Ben cehennemi de gördüm; bugünkü gördüğüm manzara gibi (şimdiye kadar) hiç bir manzara görmüş değilim"¹⁰⁰.

قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ رَأَيْتُكَ تَنَاوَلْتَ شَيْئًا فِي مَقَامِكَ هَذَا ثُمَّ رَأَيْتُكَ كَفَفْتَ . فَقَالَ إِنِّي رَأَيْتُ الْجَنَّةَ فَتَنَاوَلْتُ مِنْهَا عُنُقُودًا وَلَوْ أَخَذْتُهُ لَأَكَلْتُمْ مِنْهُ مَا بَقِيَتِ الدُّنْيَا وَرَأَيْتُ النَّارَ فَلَمْ أَرَ كَالْيَوْمِ مَنْظَرًا قَطَّ

Başka bir rivayette ise şöyle denilmektedir: **İbn Abbas** dedi ki; Güneş tutuldu, Rasûlullah namaz kıldırdı ve buyurdu ki: Bana cehennem gösterildi (أَرَيْتُ النَّارَ) Kesinlikle bu günkü gibi korkunç bir manzarayla hiç karşılaşmadım¹⁰¹.

Buradaki, "Urîtu'n-nâre" ifadesi el-Aynî tarafından; "Namazda Cehennemi gördüm" şeklinde¹⁰², söz konusu görme olayı da; "Burada Rasûlullah'ın Cehennemi gözüyle görme mucizesi vardır. Allah Rasûlullah'a Mescid-i Aksa'yı keşfettiği gibi, ondan hicapları açmış ve onları gözle müşahade ederek (muayene) görmüştür"¹⁰³ şeklinde açıklanmıştır.

5. Abdullah b. Amr'ın rivayetinde ise, Kûsûf olayı, Rasûlullah'ın kıldırdığı uzun namaz, namazda ağlaması, duası anlatıldıktan sonra onun şu ifadesine yer verilmektedir: "Bana cennet arz edildi. Hatta elimi uzatsaydım meyvelerinden alırdım.

⁹⁹ Buhârî, Ezân, 91 (I, 182)

¹⁰⁰ Müslim, Kûsûf, 17 (II, 626); Bkz. Buhârî, Kûsûf, 9 (II, 27-28); Buhârî, Nikâh, 88 (VI, 151); Muvatta, Salâtu'l-Kûsûf, 2 (I, 166-167); Nesâî, Kûsûf, 17 (III, 146-147)

¹⁰¹ Buhârî, Salât, 51 (I, 111-112)

¹⁰² el-Aynî, a.g.e., IV, 186.

¹⁰³ el-Aynî, a.g.e., IV, 186.

Bana Cehennem de arz edildi. Onun harareti size kaplamasın diye üfürmeye başladım¹⁰⁴

قَالَ عُرِضَتْ عَلَيَّ الْجَنَّةُ حَتَّى لَوْ مَدَدْتُ يَدِي تَنَاوَلْتُ مِنْ قُطُوفِهَا وَعُرِضَتْ عَلَيَّ النَّارُ فَجَعَلْتُ أَنْفُخُ خَشْيَةً أَنْ يُعْشَاكُمْ حَرُّهَا

Nesâî'nin aynı bölümündeki (Küsûf) başka bir babında ise söz konusu güneş tutulması olayı ve Hz. Peygamber'in bu namaz esnasında müşahede ettiği şeyleri, “urıda aleyye” ifadesi ile değil de, “raeytu/gördüm” ifadesiyle rivayet edilmektedir¹⁰⁵. Şârih Suyûtî hadisile ilgili şu açıklamaya yer vermektedir: Bu olayda Rasûlullah üzüm salkımını almamış çünkü o cennet yiyeceğidir, sonlu değildir. Dünya ise sonludur. Sonsuz olan bir şeyin sonlu olan dünyada yenilmesi mümkün değildir¹⁰⁶. Söz konusu meyvenin alınmaması ile ilgili olarak; Cennetin amellerin mükafatı olduğu, bunun da ahrette olması gerektiği şeklinde görüşler de serdedilmiştir. Bu minval üzere; “Eğer insanlar söz konusu manzarayı müşahade etmiş olsaydı, imanları gayba değil, görülene olurdu. Bu durumda da tevbe müessesesi ortadan kalkar ve imanının faydası olmazdı” şeklinde anlayışlara yer verilmiştir¹⁰⁷.

Abdullah b. Amr'dan gelen başka bir rivayette ise, “uriza aleyye” ifadesi geçmemekte, Cennet ve Cehennemden yaklaştırılmasından bahsedilmektedir. Buna göre Rasûlullah şöyle buyurmuştur: “Canım kudret elinde bulunan Allah'a yemin olsun ki, Cennet bana o derece yaklaştırıldı ki, üzüm salkımlarından bile koparabilecektim (لَقَدْ أُذِنَتْ الْجَنَّةُ مِنِّي حَتَّى لَوْ بَسَطْتُ يَدِي لَتَعَاطَيْتُ مِنْ قُطُوفِهَا). Cehennemde o derece yaklaştırıldı ki, sizi çepeçevre kuşatmasından korkup Allah'a sığındım (وَلَقَدْ أُذِنَتْ النَّارُ مِنِّي حَتَّى لَقَدْ جَعَلْتُ أَتَّقِيهَا خَشْيَةً أَنْ تُعْشَاكُمْ)¹⁰⁸. Hadisin devamında, Hz. Peygamber, gördüğü başka olaylar ve kişileri tek tek anlatmıştır¹⁰⁹.

Küsûf namazında vuku bulan “arz” olayından bahseden bu hadislerin hepsi, Rasûlullah'a nisbet edildiği için merfû olmaktadır. Rasulullah'tan, Câbir b. Abdillâh, Hz. Aişe, Hz. Esmâ, Abdullah b. Abbâs ve Abdullah b. Amr gibi meşhûr sahabîler tarafından rivayet edilmiş, daha sonra da intişar etmiştir. Hadisi, Buhârî, Müslim, Ahmed b. Hanbel, İmam Mâlik, Nesâî, gibi ilk dönem müellifleri nakletmiş olunca en azından bu müelliflere göre makbul sayıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca hem Buhârî hem

¹⁰⁴ Nesâî, Küsûf, 20 (III, 149); Ayrıca Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 159.

¹⁰⁵ Nesâî, Küsûf, 17 (III, 147)

¹⁰⁶ En-Nesâî, *Sünenu'n-Nesâî bi-Şerhi'l-Hâfiz Celaluddîn es-Suyûtî ve Hâşiyetu'l-İmâm es-Sindî*, Thk: Abdulfettah Ebû Gudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1998, III, 147.

¹⁰⁷ En-Nesâî, a.g.e., III, 147.

¹⁰⁸ Nesâî, Küsûf, 14

¹⁰⁹ Nesâî, Küsûf, 20 (III, 149); Nesâî, Küsûf, 14

de Müslim tarafından rivayet edilen bu hadis, müttefekun aleyh olmakta ve sihhati konusundaki kanaat güçlenmektedir.

Küsûf namazı, namazda Rasûlullah'ın karşılaştığı özel bir hal, bu hali anlatırken kullandığı ifadeler arasında bazı lafız farklılıkları olsa da, hepsindeki ortak nokta; "namazda birtakım görüntülerin görülmesi" olayıdır.

Hiz. Peygamber'e namazda sunulan bu görüntü; rivayetlerin çoğunda "عُرِضَتْ عَلَيَّ" lafzıyla nakledilirken, diğerlerinde; "Muhakkak onu gördüm (قَدْ رَأَيْتُهُ)", "bana vahy edildi (أَوْحِيَ إِلَيَّ)", "Bana yaklaştırıldı (قَدْ دَنَّتْ مِنِّي)", "Bana gösterildi (إِنِّي أُرِيتُ)", şeklinde rivayet edilmiştir. Rivayetlerdeki bu farklılık hadisin manen rivayet edildiğini göstermektedir. Ancak Hiz. Peygamber'e sunulan görüntünün "bana arz olundu" kısmı yerine, "bana vahy edildi", "bana yaklaştırıldı", "bana gösterildi" gibi ifadelerin kullanılmış olması, söz konusu arz olayının hem görsel bir sunum, hem vahyî bir bilgi, hem de kesin bir bilgi olarak telakki edildiğini göstermektedir.

Nitekim Buhârî şârihi el-Aynî bu rivayetteki görme olayı hakkında özetle şu değerlendirmeyi yapmıştır: Rasûlullah'ın "İnnî reaytu'l-cennete" ifadesinin zâhîrî anlamı, gözle görmektir. Allah, Rasûlullah ile Cennet ve Cehennem arasındaki perdeleri kaldırmış, onlarla arasındaki mesafeyi kaldırmış, hatta Rasûlullah'a oradan bir salkım üzüm koparmaya imkân verecek kadar yaklaştırmıştır. Bu manayı daha önce "Cennet bana yaklaştı"¹¹⁰ şeklinde geçen Esmâ hadisi de teyid etmektedir"¹¹¹.

Hadisi şerh etmeye devam eden el-Aynî devamla şunları söyler:

"Alimlerden bir kısmı bu hadisi şöyle yorumlarlar: Cennet Rasûlullah için – aynada resim görmek gibi- duvarın yüzeyinde temessül etmiş ve Rasûlullah oradaki her şeyi görmüştür. Bu alimler söz konusu yorumlarına Enes'in rivayetini delil gösterirler. Enes'in rivâyetinde "لَقَدْ عُرِضَتْ عَلَيَّ الْجَنَّةُ وَالنَّارُ أَنْفَا فِي عُرْضٍ هَذَا (الْحَائِطِ وَأَنَا أُصَلِّي)"¹¹² şeklinde geçmektedir (Bu, yukarıda öğle namazında arz olayında geçmiştir). Aynı hadisin başka bir rivâyetinde (لَقَدْ عُرِضَتْ عَلَيَّ) yerine (لَقَدْ مَثَلَتْ) ifadeleri kullanılmıştır. Eğer, "Suretlerin tab'ı ancak parlak eşyalar üzerine olur" dersiniz, derim ki; "Bu dediğiniz durum, normal adet üzere olan olaylarla ilgilidir. Hânku'l-âde'ye mani değildir. Özellikle de söz konusu olan Nebiyyu'l-Azîm ise. Bu olayın öğle namazında olduğunu söyleyen rivayetler de vardır. Burada ise Kusûf namazında olduğu söyleniyor. Bu durumda, Rasûlullah,

¹¹⁰ Buhârî, Ezân, 90; İbn Mâce, İkâmetu's-Salât, 152

¹¹¹ el-Aynî, a.g.e., VII, 83.

¹¹² Buhârî, İ'tisâm,3 (VIII, 143); Buhârî, Mevâkîtu's-Salât, 11 (I, 136) ; Müslim, Fezâil, 136 (IV, 1832-1833).

Cennet ve Cehennem manzarasını iki veya daha fazla defa görmesine bir mani yoktur. Bu hadislerden hareketle şöyle denilir: "Allah Peygamberi için özel bir idrak yaratmıştır ki, onunla Cennet ve Cehennemi hakikati üzere idrak etmiştir"¹¹³. Aynî'ye göre bazıları buradaki "ru'yet"i, "ilm" ile te'vil etmişlerdir ki, bu uzak bir yorumdur¹¹⁴. Aynî, hadiste geçen "ondan bir salkım üzüm koparmak için elimi uzattım" ifadesini de hakiki anlamda anlamış ve rasyonel izahını yapmaya çalışmıştır¹¹⁵.

Müslim şârihi el-Yahsubî ise, buradaki arz keyfiyeti hakkında şunları kaydetmektedir: "Muhtemelen, Rasûlullah, Cennet ve Cehennemi gözün bakmasıyla görmüştür. Allah, Rasûlullah için (Mescid-i Aksa ile Rasûlullah arasındaki mesafeyi kaldırıp orayı Rasûlullah'ın tavsif etmesi olayında olduğu gibi) Cennet ve Cehennemle arasındaki perdeyi kaldırmış ve aralamıştır. Buna göre Rasûlullah'ın; "Fî Urdı hâze'l-hâiti/ şu duvarın yüzeyinde" sözü –ki bu hadiste geçmemekte ancak diğer rivayetlerde geçmektedir-, duvarın bir yönü ya da Rasûlullah'ın müşahedesine yakın bir gösterim/temsil olmuş olur. Rasûlullah'ın Cennet ve Cehennem olaylarına muttali olması ve tarif etmesi sebebiyle, bu ifade ile ilm-i yakîn görmesi ve vahiy arzı olması da muhtemeldir"¹¹⁶.

Bir başka Müslim şârihi ise hadiste geçen "arz"ın keyfiyeti hakkında şu bilgileri sunmaktadır:

1. Alimler dediler ki; muhtemelen Rasûlullah Cennet ve Cehennemi göz bakmasıyla/görmesiyle görmüştür. Mescidi Aksâ'yı tavsif ettiği zamanki gibi, Allah onlardan perdeyi açmış, aradaki örtüyü kaldırmıştır. Buhârînin rivayetinde geçen "Fî Urdı hâze'l-hâiti/ şu duvarın yüzeyinde" ifadesi; duvarın yüzeyi bir yönü manalarına gelmektedir .

2. Bu "görme" ifadesi, yakın müşahedeyi misallendirmek için de kullanılmış olabilir.

3. Bazı alimler de, Rasûlullah'ın bundan önce bilmediği Cennet ve Cehennemi tafsilatıyla tarif etmesi ve olaya muttali olması sebebiyle, bunun "ilim ru'yeti" ve "vahiy arzı" olmasının mümkün olduğunu söylemişlerdir. Bundan dolayı Rasûlullah bu hadisin bazı rivayetlerinde geçen "benim bildiğimi bilseydiniz az güler çok ağlardınız" ifadesini kullanmıştır. Kâdı İyaz ilk yorumun daha doğru ve hadisin lafzına daha yakın olduğunu söylemiştir. Çünkü hadiste Rasûlullah'ın üzüm alması, ateşten sıcağından

¹¹³ el-Aynî, a.g.e., VII, 83.

¹¹⁴ el-Aynî, a.g.e., VII, 83.

¹¹⁵ el-Aynî, a.g.e., VII, 84-85.

¹¹⁶ el-Yahsubî, a.g.e., III,306.

etkilenecek geri durması gibi "gözle görmeye" veya duyu organlarıyla algılanmaya delalet eden ifadeler bulunmaktadır¹¹⁷.

Bu rivayetlerden bazıları içerisinde kabir azabı geçtiği için, kabir azabının vahiy kaynaklı olup olmadığı noktasından araştırılmış, söz konusu hadislerin mana ile rivayet edildiği tespit edilmiş, buradan hareketle hadislerin râvî tasarruflarına açık olduğu ifade edilmiş, söz konusu hadislerden kabir azabı konusunda kesin hüküm çıkarılmayacağı sonucuna ulaşılmıştır¹¹⁸. Kabir azabı merkezli rivayetlerin içerisinde geçen "vahy" ve bu kökten gelen kelimeleri araştırarak böyle bir sonuca varmak mümkündür. Ancak gerek öğle namazındaki arz olayından bahseden hadislerde, gerekse küsûf namazındaki arzdan bahseden hadislerde geçen farklı lafızlar, bu gibi araştırmalarda nedense göz önünde bulundurulmamaktadır. Yalnızca içerisinde "vahy" sözcüğünün geçtiği rivayetleri alıp, "vahy" sözcüğünün geçmediği ancak o anlamı çağrıştıran "bana arz olundu", "bana gösterildi", "bana yaklaştırıldı", "bana şekillendirildi", "bana temsilî olarak gösterildi" gibi rivayetleri görmezden gelmek, bunlar üzerinde geçmiş dönemlerde yapılan tartışmaları ihmal etmek, atomcu yaklaşımın güzel bir örneğini oluşturacaktır.

Sonuç:

Buraya kadarki değerlendirmelerden, Hz. Peygamber'in "bana arz olundu" diyerek naklettiği bilgilerin bazısının rüyada, bazısının miraçta, bazısının da uyanıkken elde edildiği ortaya çıkmaktadır. Örneğin; Hz. Peygamber'e, "ümmetin ileride deniz yoluyla fetihler gerçekleştireceği" ve "Hz. Ömer'in dindarlığı" rüyada arz edilmiş; "Peygamberler ve ümmetleri hakkındaki bilgiler" isrâda arz edilmiş, "Cennet, cehennem ve diğer bazı gaybî bilgiler" de uyanıkken ve namaz esnasında arz edilmiştir. Söz konusu bu arz olaylarının bazısı Hz. Peygamber devrini ilgilendirirken, bazısı geçmişte, bazısı da gelecekte olacak olaylardan bahsetmektedir. "Ümmetin; deniz yolunu kullanarak fetihler yapacağı", "sevab ve günahları", "iyi-kötü bütün amellerinin arzı", "kendi ümmetinin sayısının arzı", "cennet ve cehenneme girecek ilk üç zümrenin arzı", "cennet ve cehennem arzı" olayları, gelecekle ilgili iken, "Peygamberlerin kime benzediklerinden bahseden arz" ile "geçmiş peygamberlerin ümmetlerinin sayısından bahseden arz"ın bir bölümü geçmişle ve nihayet "Bedir esirlerine yapılan muamelenin yanlışlığından bahseden arz" ve "Hz. Ömer'in

¹¹⁷ Musâ Musâ Şâhin Lâşin, Fethu'l-Mun'im Şerhu Sahîhi Müslim, Dâru's-Şurûk, Kâhire 2002, IV, 164; Bkz. en-Nevevî, Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî, VI,207.

¹¹⁸ Erul, Bünyamin, "Kur'ân Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivayetlerin Tahlil ve Tenkidi", İslamiyat, Cilt:1, Sayı:1, 1998, s. 61.

durumunun arzı" da Hz. Peygamber dönemine ait olan gösterimler olarak görünmektedir.

On bir konu başlığı altında incelemiş olduğumuz arz olaylarının her biri hakkında birden çok rivayet temel hadis kaynaklarında yer almaktadır. Bu rivayetler sahabeden; Ümmü Haram, Enes b. Mâlik, Ebû Sa'îd el-Hudrî, İbn Abbâs, Ebû Hureyre, Câbir b. Abdillâh, Ebû Zerr, Ebû Ümâme, Hz. Ömer, Ebû Mûsa el-Eş'arî, Hz. Aişe, Hz. Esmâ, Abdullah b. Amr kanalıyla nakledilmiş, hepsi de Hz. Peygamber'e nisbet edilmiştir.

Tamamı merfû' olan bu rivayetlerin hepsi de müelliflerince sahih kabul edilerek tahrir edilmiştir. Sahih kabul edilmeleri durumunda, Hz. Peygamber'in, "bana arz olundu" kalıbıyla naklettiği bilgilerin görüntüler halinde sunulmuş olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu ifade, hem hadislerin farklı rivayetlerinde geçen; "bana gösterildi", "bana yaklaştırıldı", "bana şekillendirildi", "bana temsilî olarak gösterildi" gibi değişik lafızlarla, hem de şârihlerin yorumları ile beraber düşünüldüğünde, "görsel bir sunum" manasına gelmektedir. Bu sunumun gözlerle mi, kalp gözüyle mi farklı bir idrakte mi algılandığı ayrıca değerlendirilmelidir. Bu yapıdaki bir sunumu tanımlamak için; vahiy, ilham, müşâhede, mükâşefe, vizyon gibi farklı terimler kullanılabilir. Diğer bir makalede, bu tür hadislerin menşei üzerinde durulacak ve söz konusu "görsel sunum"un kaynağı araştırılacaktır.